

Польські політичні сили Наддніпрянської України у добу Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)

У статті висвітлено особливості функціонування польських політичних сил на території Наддніпрянської України протягом першого періоду Української революції 1917–1921 рр. Визначено процеси їх партійного будівництва та еволюції ідеологічних за-сад. Особливу увагу приділено ставленню польського політикуму до "українського питання". Також охарактеризовано відносини між польськими національними, ліберальними, соціалістичними та консервативними партіями. Встановлено, що протягом досліджуваного періоду лідерами політичного життя місцевих поляків були представники перших двох таборів, тобто націоналісти (національні демократи) та ліберали (демократи-незалежники).

Ключові слова: Наддніпрянська Україна, Центральна рада, польська національна меншина, політична партія.

В статье следованы особенности функционирования польских политических сил Приднепровской Украины на протяжении первого периода Украинской революции 1917–1921 гг. Установлены процессы их партийного строительства и эволюции идеологических постулатов. При этом особое внимание уделено отношению польского политикума к "украинскому вопросу". Также дана характеристика отношения между польскими национальными, либеральными, социалистическими и консервативными партиями. Установлено, что на протяжении исследуемого периода лидерами политической жизни местных поляков были представители первых двух лагерей, то есть националисты (национальные демократы) и либералы (демократы-независимцы).

Ключевые слова: Приднепровская Украина, Центральная рада, польское национальное меньшинство, политическая партия.

The article focuses on the specific features of the functioning of Polish political forces in the Nad-Dnieper Ukraine during the first period of the Ukrainian revolution (1917–1921). The author defines processes of Polish party formation and evolution of their ideological principles. Special attention is paid to the attitude of Polish politicians to "Ukrainian question". The article looks at the relations between Polish national, liberal, socialist and conservative parties. During that period the fractions of nationalists (National Democrats) and liberals

(Democrats-Independents) play a leading role in the political life of the Poles who live in Nad-Dnieper Ukraine.

Key words: *Nad-Dnieper Ukraine, the Central Rada, the polish national minority, political party.*

Активними учасниками революційних змагань протягом березня 1917 – квітня 1918 рр. у Наддніпрянщині (українські губернії колишньої Російської імперії) були поляки. Спектр їх політичного представництва у регіоні активно формувався і структурувався впродовж II половини XIX – початку XX століть. Вибух Першої світової війни вніс суттєві корективи у цей процес. З одного боку, загострилась дискусія щодо майбутнього Польської держави, з іншого ж – посилення регламентації суспільного життя з боку держави примушувало до подальшого вдосконалення конспіративних форм діяльності.

Повалення самодержавного ладу та початок революції у Російській імперії стало бажаною несподіванкою для усіх опозиційних політичних сил, у тому числі й польських. Ефективна участь у революційних змаганнях, боротьба за вплив на владу та польську частину суспільства вимагали від них негайної реакції на виклики часу. По-перше, в умовах світової війни та революції негайного перегляду потребували програмні засади. По-друге, проголошення Тимчасовим урядом демократичних свобод створювало умови для розвитку легальної роботи, ефективність якої напередодні виборчих кампаній (до міських дум, волосних земств, Всеросійських та Українських установчих зборів) безпосередньо визначала перспективи участі у владі.

З'ясування шляхів вирішення указаних завдань польськими політичними силами Наддніпрянської України у добу Центральної ради є метою пропонованої статті. Зазначена проблематика залишається малодослідженою. Перешкодою для наскрізної аналітики та узагальнень є нерівномірність у науковому осмисленні діяльності окремих політичних партій та організацій, що репрезентували інтереси польського населення українських губерній. Найбільшої уваги з боку науковців ще за радянських часів отримала діяльність польських соціалістів, якій присвячені ґрунтовні, хоча й заідеологізовані, праці В. Найдус [1] та П. Калениченка [2]. Сучасні науковці при дослідженні зазначеної проблематики перевагу надають "непартійним" аспектам – організації національного самоврядування поляків, конфлікту польських поміщиків з українським селянством, формуванню польських національних збройних частин. Поодинокими винятка є

новітні напрацювання О. Калакури [3] та А. Мьодовського [4], в яких окрему увагу приділено протистоянню польських націоналістів та лібералів у Росії в цілому та її українських губерніях зокрема.

Націоналістичний табір (національні демократи), завдяки умілому оперуванню гаслами національної консолідації до революції займав лідируючі позиції у політичному житті поляків Наддніпрянської України. Його фактичним координаційним центром був київський осередок Національної Ліги, до активу якого належали Й. Бартошевич, С. Зелінський, В. Куліковський [5, с. 19–20]. Лютневі події 1917 р. кидали на національних демократів тінь звинувачень у співпраці з поваленим імперським урядом, який схвально ставився до їх роздумів про об'єднання польських земель у єдине державне тіло під скіпетром російського монарха та сприяв зміцненню впливів на щедро фінансовані з державного бюджету організації допомоги польським біженцям Першої світової війни. Власне, загроза дискредитації визначала логіку та послідовність наступних дій національних демократів, що традиційно обґрунтовувались прагненнями консолідації та уникнення партійного розбиття польської спільноти.

Саме з огляду на це їхньою першою ініціативою було створення органів польського національного самоврядування у Наддніпрянській Україні. Їх розбудова пов'язана з I (2 березня 1917 р.), II (6 березня 1917 р.) та III (18–24 червня 1917 р.) з'їздами польських громадських організацій на Русі. За їх підсумками було створено Зібрання польських громадських організацій на Русі, в якому переважали делегати від контрольованих національними демократами організацій допомоги біженцям, та його постійний виконавчий орган – Польський виконавчий комітет на Русі на чолі з Й. Бартошевичем [6]. Інші організаційні ініціативи національних демократів теж мали підкреслено непартійний характер. Замість створення нових осередків Національної Ліги з кінця березня 1917 р. розбудовувалась доволі розгалужена мережа національних та громадсько-політичних клубів (документально підтверджено існування щонайменше 20). Участь у їх роботі не вимагала певної партійної належності, серед форм роботи переважали публічні лекції та диспути. Все це перетворювало клуби на майданчики запеклих дискусій, режисованих національними демократами. Свідченням ефективності такої роботи з масами є динаміка членства найбільшого Польського національного клубу, що виник у Києві 25–29 березня 1917 р. До вересня того ж року чисельність його членів зросла із 220 до 400 [7, с. 503].

Перегляд ідеологічних засад відбувався перманентно й завершився під час Польського політичного з'їзду (Москва, 21–26 липня 1917 р.), який створив керівний орган польського національно-демократичного руху в Росії – Польську раду міжпартійного об'єднання, та затвердив його політичну платформу. Її положення можна звести до наступних тез:

1. Усі польські володіння Німеччини, Австро-Угорщини та Росії мали об'єднатись у незалежну Польську державу з обов'язковим виходом до Балтійського моря.

2. Питання остаточного визначення її кордонів мала вирішити міжнародна мирна конференція, у роботі котрої обов'язковою була б участь самостійної польської делегації.

3. Колективним гарантом суверенітету Польщі мали стати країни-учасниці Антанти. Підтримка Тимчасового уряду Росії обумовлювалась лише його союзницькими зобов'язаннями у втриманні Східного фронту.

4. Австро-німецьке панування на етнічних польських землях обумовлювало необхідність створення національних державних центрів "поза краєм" – у Росії (Польська рада міжпартійного об'єднання на чолі з С. Войцехівським), США (Польський відділ у Чикаго на чолі з І. Падеревським), Швейцарії та Франції (Польський національний комітет на чолі з Р. Дмовським).

5. Боротьба за незалежність Польщі вимагала утворення польської армії шляхом формування національних військових частин за сприяння країн-учасниць Антанти [8].

У новій політичній програмі національних демократів з Наддніпрянщини особливе місце відводилось "українському питанню". Воно розглядалось із позицій критики популярної серед польських лібералів та консерваторів ідеології кресовості, а також необхідності втримання Східного фронту. Саме тому лідери руху застерігали поляків від того, аби вони "взяли в свої руки справу українізму". Водночас підтримувалась ідея української національно-територіальної автономії, але за умови неодмінного порозуміння у цій справі Центральної ради з Тимчасовим урядом [6, с. 9, 12–13]. Із приходом до влади у Петрограді більшовиків ендеки розглядали щойно проголошену Українську Народну Республіку як силу, що мала стати основою "східного тарану", спрямованого проти Австро-Угорщини та Німеччини. Свідченням серйозності цих сподівань була активна участь Й. Бартошевича у французькій дипломатичній місії Ж. Табуї в Києві та його переговори із представниками українського

генерального штабу щодо перебування на її території союзних Антанті II та III польських корпусів [9, с. 77–78]. Укладення Брест-Литовського мирного договору зводило ці сподівання нанівець. З цього приводу К. Скржинський занотував у спогадах: "Ми дивилися на ту поразку зі смутком – втрачали потенційного союзника в боротьбі з німцями за нашу свободу і незалежність" [10, с. 268].

Ліберальний табір (прогресивні або радикальні демократи, демократи-незалежники) зміцнів і організаційно оформився в Наддніпрянській Україні лише з початком Першої світової війни. Протягом 1914–1916 рр. виникла ціла низка таємних організацій, що репрезентувала ідеологію негайного відродження незалежності Польщі в умовах австро-німецької окупації Королівства Польського. Найбільш впливовим з-поміж них був утворений в Києві 6–14 вересня 1914 р. Польський політичний союз на Русі, очолюваний Д. Шаржинським [11, с. 41]. Протягом березня-червня 1917 р. для налагодження легальної роботи з підпілля було виведено низку організацій партійного типу (Польська демократично-незалежницька група та Польська радикальна партія), а також створено нові (Польський демократичний союз на Русі, Польське демократичне об'єднання на Русі, Польський прогресивно-демократичний союз, Союз польської демократичної молоді). Усі вони 23 червня 1917 р., під час III з'їзду польських громадських організацій на Русі, об'єднались у Польську демократичну централь на Україні. У новоствореному блоці відчувалась провідна роль керованого Є. Старчевським Польського демократичного союзу на Русі [12]. Від часу створення 26 березня 1917 р. він зміг швидко поширити впливи за межами Києва (існували філіали у Житомирі, Вінниці, Умані, Монастирищі, Бердичеві, Звенигородці) й був легальним представництвом як і раніше конспіративного Польського політичного союзу на Русі. Апробована націоналістами практика створення громадсько-політичних клубів лібералами використовувалась слабо – збереглись відомості про існування польських демократичних клубів лише в Одесі, Харкові, Катеринославі та Костянтинограді. Організаційна мережа польських лібералів у порівнянні з націоналістами мала менший мобілізаційний потенціал. Так, навесні 1917 р. Польська демократично-незалежницька група нараховувала 127 членів [13, с. 22], Польський політичний союз на Русі – приблизно 70 [11, с. 67], Польський демократичний клуб Харкова – заледве 50 [14, с. 74]. Причини цього слід шукати у політичній програмі, яка конкретизувалась ухвалами I конференції польських демократичних сил Королівства Польського, Галичини,

Помор'я (Стокгольм, 23–27 квітня 1917 р.) та І польського демократичного з'їзду в Росії (Москва, 26–27 квітня 1917 р.). Підсумувати їх можна у вигляді наступних положень:

1. Всі польські демократичні сили визнають створену в Королівстві Польському за сприяння австро-німецьких окупаційних сил Тимчасову державну раду за вищий державотворчий орган Польщі, котрий єдиний має право вирішувати питання державного устрою, в тому числі й питання створення війська.

2. Демократичні перетворення в Росії мають бути підтримані польським народом з тієї позиції, що вони унеможливають на майбутнє практику національного гноблення.

3. Майбутні відносини між Польщею та Росією мають ґрунтуватись на принципах повного суверенітету й виключати можливість втручання обох сторін у внутрішні справи одна одної [15].

Подальші корективи до політичної програми ліберальних демократів Наддніпрянщини та інших регіонів колишньої Російської імперії були внесені під час ІІ польського демократичного з'їзду в Росії (Петроград, 6–11 жовтня 1917 р.). Його постановами вищим польським державним органом, замість ліквідованої Тимчасової державної ради, проголошувалась Регентська рада. Одночасно наголошувалось на неможливості й шкідливості створення національного війська за межами Польщі. Зазначені тактико-ідеологічні засади діяльності багато в чому суперечили загостреним національним і патріотичним почуттям поляків Наддніпрянщини. По-перше, вони не містили вимоги об'єднання усіх польських земель. По-друге, ідея відродження незалежної Польщі у кордонах Королівства Польського за підтримки країн Четвертого союзу в умовах війни на загал асоціювалась із поразенством. По-третє, заперечувалось особливо популярне серед поляків на еміграції та в діаспорі гасло будівництва національного війська. Все це спровокувало розкол Польської демократичної централі на Україні. Його першою ластівкою став вихід Польської демократично-незалежницької групи, яка 10 листопада 1917 р. перетворилась на самостійну партію [16]. Незабаром цей приклад наслідувала Польська радикальна партія, яка вже на початку березня 1918 р. брала участь у міжпартійних нарадах як самостійна політична сила [17].

Важливим козирем лібералів у політичних дискусіях з опонентами був їх досвід взаємодії з українським національним рухом, який врешті-решт вилився у проект українського самостійництва [18]. Вже у червні-серпні 1917 р., під час дискусії Центральної ради з Тимчасовим урядом про межі української автономії, польські

ліберали заявляли, що розглядають її як проміжний етап на шляху до державної незалежності Наддніпрянської України. Проукраїнські позиції польських лібералів симпатизували не лише українцям, але й значній частині поляків. Це створювало підґрунтя для налагодження співпраці з Центральною радою та Генеральним секретаріатом, які все більше зміцнювались у ролі вищих крайових органів влади. Польська демократична централь на Україні змогла утворити у Центральній раді впливову фракцію й встановити контроль над діяльністю віце-секретаріату польських справ, який згодом було перетворено на окремий секретаріат і міністерство [19]. Покладаючи на цю співпрацю великі сподівання, представники Польської демократичної централі на Україні неодноразово демонстрували готовність до компромісу та навіть поступок у розв'язанні двох болючих питань українсько-польських відносин, що актуалізувались політичним курсом Центральної ради. Мова йде про ліквідацію польського поміщицького землеволодіння на Правобережжі та проголошення української належності Холмщини.

Соціалістичний табір протягом березня 1917 – квітня 1918 рр. пройшов особливо складний та насичений шлях організаційних й ідеологічних перетворень. Відсутність в умовах війни сталих контактів місцевих осередків ППС – лівіці, ППС – революційної фракції та СДКПіЛ з партійними центрами, обумовлювала автономізацію їх діяльності. Накладаючись на підйом національних почуттів польського пролетаріату, це вилилось у поширення ідеї оновлення соціалістичного руху шляхом подолання розколу. Реалізацією цих прагнень займалось Польське соціалістичне об'єднання, яке утворилось 3–7 березня 1917 р. у Харкові. В його керівництві провідну роль відігравали представники ППС – революційної фракції Т. Жарський та З. Заремба [20, с. 238–239]. Політична платформа об'єднання була доволі аморфною, її основою була теза про здобуття польськими робітниками досвіду революційних перетворень у Росії та його найшвидше перенесення до відновленої Польщі. Ідея об'єданого соціалізму отримала неабияку підтримку, адже чисельність членів Польського соціалістичного об'єднання лише в українських губерніях у червні 1917 р. сягала майже 5 тис. осіб [1, с. 178]. Найбільшими були осередки у Харкові (500 членів), Каменському (417 членів), Олександрівську (381 член), що існували у формі клубів польських робітників [21]. У міру розгортання діяльності загальноросійських координаційних центрів обох ППС та СДКПіЛ, які прагнули створення на місцях партійних груп та секцій, харківська ініціатива ставала все більш примарною. Протягом червня-серпня 1917 р. у рядах

Польського соціалістичного об'єднання намітився розкол, що завершився розпадом. На місці його 19 осередків у промислових центрах Наддніпрянщини утворилось 16 секцій ППС – революційної фракції, 11 секцій ППС – лівіці та 14 груп СДКПіЛ. Гостра полеміка між польськими соціалістичними партіями щодо співвідношення національного і соціального факторів у розгортанні революційного процесу, з одного боку, відкладала на невизначене майбутнє конкретизацію їх позицій в питаннях державного будівництва у Польщі, а тим паче Україні; з іншого ж – призводила до стрімкого скорочення чисельності прихильників. Більшість секцій та груп нараховували кілька десятків членів й гостро відчували кадровий голод. Наприкінці 1917 р. олександрівська секція ППС – лівіці нараховувала 35 членів [22, с. 61], а харківська група СДКПіЛ й того менше – лише 29 [23, с. 2].

Консервативний табір репрезентував найперше інтереси великих польських землевласників Правобережної України. Вони з острахом спостерігали за ескалацією соціальних і політичних конфліктів, які так чи інакше загрожували маєтностям, й шукали можливостей зняття їх напруги навіть шляхом досягнення парадоксального компромісу. Першою такою ініціативою стали шукання шляхів порозуміння поміщицтва і селянства. Новостворений Союз польських поміщиків на чолі з С. Горватом, більш відомий як "Рада зем'ян", ініціював скликання на 29–30 квітня 1917 р. з'їзду польських землевласників, на якому була прийнята постанова про утворення Союзу польських землеробів. Планувалось розбудувати мережу його осередків у вигляді селянських та рільничих спілок, які мали "об'єднати всю польську людність на Русі, різних станів і професій, що мають відношення до землеробства" [24]. У міру загострення протистояння між польськими політичними силами активізувалась "миротворча" діяльність консерваторів і в суспільно-політичній сфері. У її основу було покладено оприлюднений 21 червня 1917 р. під час III з'їзду польських громадських організацій на Русі проект примирення націоналістів та лібералів. Він передбачав визнання вищими органами польського державотворення підтримуваного націоналістами Міжпартійного кола у Кракові та Тимчасової державної ради у Варшаві, визнаної лібералами. Також, всупереч переконанням лібералів, пропонувалось розпочати виокремлення з російської армії польських військових формувань, але без їх союзних зобов'язань щодо Антанти, як на тому наполягали націоналісти [6, с. 37]. Для виконання цієї місії одразу після вказаного з'їзду була створена Партія національної праці на Русі, яку очолив Ф. Пуласький.

Збереглись відомості про існування її осередків у Києві та Житомирі, які сукупно об'єднували не більше 80 членів [9, с. 40 а]. Ідея досягнення парадоксального компромісу була покладена і в основу вибудовування відносин із "суцільно селянським" українським національним рухом. Так, влітку 1917 р. В. Гувовський заявляв про готовність польських поміщиків до співпраці з Центральною радою у разі гарантування нею недоторканості їх землеволодінь [25, с. 259–260].

Отже, в умовах революційних змагань березня 1917 – квітня 1918 рр. польські політичні сили Наддніпрянщини зазнали суттєвих організаційних та ідеологічних змін. Переважно вони були орієнтовані на політичну традицію, що склалась у Королівстві Польському й трактувались відповідно до реалій постімперської революційної Росії в цілому та її українських губерній зокрема. Зважаючи на це, співвідношення у середині польського політичного представництва Наддніпрянської України було доволі специфічним і відрізнялось від інших регіонів колишньої Російської імперії. Вирішальну роль при його формуванні відіграла боротьба за першість між націоналістами та лібералами, тобто тими політичними силами, котрі найбільш ефективно організували легальну роботу й запропонували розгорнуті проекти державного будівництва у Польщі та вирішення "українського питання" в Росії. Від початку революції впливи національних демократів у політичному житті поляків були переважними. Не останню роль при цьому відіграла їх провідна роль у створенні та діяльності Польського виконавчого комітету на Русі, до роботи якого долучились усі інші польські політичні табори. Лідерство національних демократів похитнулось (але не ліквідувалось) після розколу під час червневого III з'їзду польських громадських організацій на Русі. Його результатом стало зміцнення позицій польських лібералів, які консолідували свої сили, налагодили співпрацю з обома ППС та Партією національної праці на Русі, а також фактично монополізували репрезентацію інтересів поляків Наддніпрянщини перед українською революційною владою.

Література

1. Najdus W. Polacy w rewolucji 1917 / W. Najdus. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1967. – 379 s.

2. Калениченко П. Брати по класу – брати по крові: участь польських інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні. 1917–1920 / П. Калениченко. – К. : Політвидав України, 1973. – 199 с.

3. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст. / О. Калакура. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.
4. Miodowski A. Konflikt pomiędzy liberalnymi, a narodowymi demokratami o przywództwo polityczne w środowisku wychodźstwa polskiego w Rosji w dobie rewolucji lutowej / A. Miodowski // *Studia Podlaskie*. – 2006. – Т. 16. – S. 41–58.
5. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, dział rękopisów, sygn. 13202/II.
6. Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18–24 czerwca 1917 roku. – Winnica, 1917.
7. Verax. Z życia klubow narodowych. Klub narodowy w Kijowie / Verax // *Sprawa polska*. – 1917. – № 35. – S. 502–504.
8. Wierzyński H. Polski zjazd polityczny / H. Wierzyński // *Przegląd polski*. – 1917. – Z. 4. – S. 19–37.
9. Archiwum Akt Nowych (далі – ААН), z. 445, sygn. 10.
10. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, dział rękopisów, sygn. 15585/II.
11. Biblioteka Narodowa, zakład rękopisów, sygn. 8746.
12. Z polskiego ruchu demokratycznego w Kijowie // *Echo polskie*. – 1917. – № 156. – S. 2.
13. Miodowski A. Demokraci polscy w Rosji w latach 1917–1918 / A. Miodowski // *Studia Podlaskie*. – 1998. – Т. 8. – S. 19–33.
14. ААН, z. 53, sygn. 59.
15. Mistyfikacja Stokholmska // *Przegląd polski*. – 1917. – Z. 2. – S. 20–24.
16. Ze Stronnictwa demokratyczno-niepodległościowego na Ukrainie // *Kłosa ukraińskie*. – 1917. – № 11/12. – S. 31–32.
17. Centralny Archiwum Wojskowy, z. 120.99, sygn. 61.
18. Bartoszewicz H. Roman Knoll wobec niepodległości Ukrainy 1917–1921. Z dziejów prometeizmu polskiego / H. Bartoszewicz // *Polsca i jej wschodni sąsiedzi*. – 2005. – Т. 6. – S. 11–30.
19. Калакура О. Польський чинник у діяльності Центральної ради / О. Калакура // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса*. – 1999. – Вип. 8. – С. 103–109.
20. Zaremba Z. Wspomnienia: pokolenie przełomu / Z. Zaremba. – Kraków, 1983. – 370 s.
21. Sprawozdanie z III-ej Konferencji międzymiastowej Z.S.P. // *Jedność Robotnicza. Organ Zjednoczenia Socjalistycznego Polskiego*. – 1917. – № 25. – S. 3–8.
22. ААН, z. 1202, sygn. 14/VIII–6, k. 61.
23. ААН, z. 1525, sygn. 446/III, k. 2.
24. Zjazd ziemian // *Przegląd polski*. – 1917. – Z. 1. – S. 45–46.
25. Ковалевський М. При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії / М. Ковалевський. – Інсбрук, 1960. – 720 с.